DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-11-99-29>

УДК 745/749

Школьна О.В., Прядко С.Я.

Київський університет імені Бориса Грінченка

ТАПІСЯРНІ ТА ПЕРСІЯРНІ НА ТЕРЕНАХ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ XVIII СТОЛІТТЯ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню радзівілівських ткацьких мануфактур XVIII століття, їх формуванню і особливостям на теренах Речі Посполитої (землі етнічних України, Білорусі та Польщі) у добу бароко – романтизму. Акцентується увага на досягненнях у підприємницькій сфері роду магнатів Радзівілл, зокрема засновниці князівських мануфактур Анни Катажини Радзівілл, а також її сина Міхала Казимира Радзівілла Рибоньки. У статті розглянуті становлення та рід діяльності ткацьких мануфактур сімейства, а саме тапісарень і персіарень на території Бялої-Підляскі (нині Польща), Миру, Альби, Кореличів, Несвіжа та Слуцька. Визначається зміст поняття «кунтушеві пояси», виявляється момент їх поширення, особливості виробництва. Розкривається значимість майстра Яна Маджарського в успіхах Слуцької мануфактури, шляхом впровадження нововведень: оригінальні орнаменти й техніка. На основі вивчення українських і білоруських кунтушових поясів встановлено їх зв'язок і схожість між собою. Наукова новизна дослідження полягає у вивченні розвитку та особливостях ткацьких мануфактур Радзівілів. Розглянута проблема ще недостатньо вивчена, тому вона вимагає подальшого більш ретельного дослідження.

Ключові слова: тапісарні, гобелени, персіарні, кунтушеві та Слуцькі пояси.

Shkolnaya Olga, Pryadko Sofia

Borys Hrynchenko Kyiv University

TAPISARNI AND PERSIYARNI ON THE TERRITORY OF THE POLISH-LITHUANIAN COMMONWEALTH OF THE XVIII CENTURY

Summary. The article is devoted to the study of Radziwill weaving manufactories of the XVIII century, their formation and features on the territory of the Polish-Lithuanian Commonwealth (the lands of ethnic Ukraine, Belarus and Poland) in the era of baroque-romanticism. The main content of the study is an analysis of achievements in the entrepreneurial sphere of the Radziwill family of magnates, in particular, the founder of the princely manufactories Anna Katarzyna Radziwill, well as her son Michal Kazimir Radziwill Rybonka. The study reveals the content of the concepts of "tapisyarnya" and "persiyarnya". The article considers the formation and type of activity of weaving manufactories of the family, namely tapisyaren and persiyaren on the territory of Biala Podlaska (now Poland), Mir, Alba, Korelichev, Nesvizh and Slutsk. The characteristic features of carpet craft and industrial centers are highlighted and described, the themes of plots and ornamental motifs of carpets are revealed. The material considers examples of a series of works of carpet art, analyzes the content and composition of one of them. The content of the concept of "kuntush belts" is determined, the moment of their distribution and tear is revealed, and the specifics of production are revealed. A generalized description of the financial success of the Slutsk manufactory is given. This direction is also complemented by the consideration of the secret technology of manufacturing the famous belts. The author does not forget to mention the working conditions at the Radziwill manufactories. Considerable attention is paid to the importance of the master Jan Mayorsky in the success of the Slutsk manufactory is revealed through the introduction of innovations: original jewelry and techniques, in addition, the introduction of new foreign equipment. Based on the study of the Ukrainian and Belarusian kuntush belts, their connection and similarity between each other have been established. The scientific novelty of the research lies in the study of the development and features of Radziwill weaving manufactories. The problem in question has not been studied much yet, therefore it requires further more thorough research.

Keywords: tapisarny, tapestries, persiyarny, kuntushevy and Slutsk belts.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день тапісарні та персіарні досліджені недостатньо. На жаль, у більшості енциклопедій і підручниках навіть про самих прославлених діячів, які започаткували перші промислові фінансово успішні підприємства, повідомляється дуже стисло або ж їх імена не згадуються взагалі, не дивлячись на те, що свого часу про них знала вся Європа. Крім того, проблема недосконало опрацьованої інформації про мануфактури того часу охоплює також незнання українського успіху в цій галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед історичних музеїв, які вивчали твори радзівілівських персіарень, слід виділити Національний художній музей Республіки Білорусь, Білоруський музей історії мануфактури, Житомирський обласний краєзнавчий музей.

Білоруський історик та археолог Микола Богодяж у своїй статті широко розкриває тему становлення Анни Катажини як великої підприємниці. В свою чергу Олена Карпенко, завідувач відділом давньобілоруського мистецтва, докладно досліджує історію власне кунтушевих поясів XVIII століття. Аналіз цих джерел дозволяє не лише вивчити особливості виробництва мануфактур, а й дослідити історію сімейства Радзівілів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У статті розглянуто спорідненість білоруських та українських ремісничих і промислових центрів. Проте питання про діяльність мануфактур на теренах сучасної України досі залишається недостатньо вивченим.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження становлення та особливостей ткаць-

ких мануфактур Речі Посполитої XVIII століття, їх значимість для того часу.

Виклад основного матеріалу. Радзивілли – найбагатший рід магнатів у Великому князівстві Литовському. Їх роль у формуванні історико-культурної і мистецької панорами є особливо значущою. Слід згадати, як багато корисного для економіки сімейства та держави вцілому встигла зробити за своє життя жінка українського походження Анна Радзивілл.

Анна Катажина – фундаторка промислової імперії роду Радзивіллів – народилася 23 вересня 1676 року в Ракові. У резиденції Радзивіллів її хитрістю видали заміж. Спочатку її життя нічим не відрізнялося від біографій інших представниць її класу. Втративши майже одночасно чоловіка і сина в 1719 році, 43-річна княгиня залишилася з сімома дітьми на руках. До цього часу Радзивілли помітно збідніли і позбулися всякого впливу на політику. виправити все це потрібно було одній жінці, яка до смерті чоловіка майже не займалася справами [2].

За час свого правління в Несвіжі вона не тільки зміцнила позиції роду, а й значно посприяла його процвітанню і збільшенню впливу і багатства. При ній і наступному поколінні Радзивілли досягли апогею свого потенціалу. Княгиня вперше принесла в князівство практику започаткування та розвитку мануфактур, заснувала на своїх територіях більше десяти подібних підприємств і запросила для цього майстрів з-за кордону.

Продукція її мануфактур, серед якої складають велич знамениті слущкі пояси, порцеляновий і скляний посуд, меблі і коштовності, стала згодом прикрасами не тільки радзивілівських, але і багатьох інших магнатських резиденцій по всій країні, і до сих пір є верхом майстерності у мистецтві. Зараз ці вцілілі речі на вагу золота цінуються в музеях по всьому світу, хоча Білорусі, за іронією долі, дісталось менше всіх від цієї спадщини, колись виробленого на її землі.

Так, Анною Радзивілл було започатковано килимарсько-ткацькі ремісничо-промислові центри-тапієрні. Ще з початку XVIII століття нею були засновані ткацькі мануфактури на теренах Бялої Подляски (нині Польща), Мира, Альби та Кореличів (землі Білорусі). З України, де вже діяла ціла мережа подібних виробництв, сімейство магнатів намагалось запозичити найкращі здобутки, як у галузі технологій, так і в царині методів впровадження асортименту. Адже кожна з радзивілівських тапієрень користувалась власними мистецькими прийомами ткацтва, банком візерунків й орнаментальних мотивів [4].

У 1736 р. княгиня офіційно заклала виробництво гобеленів, шпалер у Кореличах. Після її смерті, з 1746 р. ворсові килими Радзивіллів вже виготовляли здебільшого не у Бялій, а в Несвіжі, де знаходився художній двір Міхала Казимира Радзивілла Рибоньки. Тут керівниками праці стали Казимир Шиховський і Барталамей Нечайовський. Для творів цієї тапієрні характерними є орнаментальні мотиви, виконані у стилістиці рококо та класицизму. Крім того діяло виробництво текстилю Радзивіллів на теренах Речі Посполитої у Кореличах [7, с. 112].

У добу бароко мистецтво килимарство сягнуло найвищого розвитку. Виготовляли безворсові ки-

лими саме зі світськими сюжетними й орнаментальними мотивами за сценами життя магнатів. В основному – за полотнами відомих західноєвропейських майстрів. 1752 року Міхал Казимир побажав, щоб на Кореличській мануфактурі була виткана серія гобеленів, що прославляла подвиги Радзивіллів у боях з хрестоносцями, татарами, козаками-повстанцями. Окрім цього, у Кореличах Радзивілли часто відтворювали на гобеленах портрети представників свого роду [5].

Оскільки на початку XVIII ст. мистецтво килимарства на теренах України, Білорусі і Польщі тільки зароджувалось, до нашої доби цих робіт дійшло небагато. Під час війни 1812 року багато шпалер радзивілівської серії загинули, інші розібрали по музеям та приватним колекціям [7, с. 117].

Тож, нині збереглося кілька робіт: «Взяття в полон Станіслава Михайла Кричевського під Лоевом в 1649р.», «Битва під Славечною», «Парад військ під Заблудовом», «Імператор Карл V шанує Миколі Радзивілли княжий титул», «Ратифікація князівського титулу Радзивіллів» [5].

Найзначніша робота в цій серії – «Взяття в полон Станіслава Михайла Кричевського під Лоевом в 1649 р.». Композиція шпалери з'єднує кілька сцен. Вдалині на горизонті видніється силует Лоева. На задньому плані – табір Радзивілла, де і шибениця з повішеним козаком, і кат рубає голови переможеним. Центр композиції – зустріч гетьмана Радзивілла і його свити з полоненим Кричевським, який, важко поранений, лежить на возі. Гетьман в багатому костюмі, з булавою, під прапором, в оточенні настільки ж розкішної свити і С. Кричевський – босий, в простому селянському кожусі.

Композиція оповідна, насичена фігурами і деталями. Звертає на себе увагу декоративне рішення гобелена. Виконаний він з вовни з частковим використанням шовку. Килим спокійно сіруватого колориту, на якому виділяються рожевий, жовтий, коричневий, зелений і блакитний кольори різних відтінків. М'яка колірна гамма і орнаментальне обрамлення характерні для стилю рококо. Про це свідчить і те, що шпалера виконана в середині XVIII ст.

Говорячи про Радзивіллів, не можна не згадати про знамениті кунтушеві пояси, які колись прославляли наші землі і цінувалися в будь-якому куточку світу. Кунтушем називались верхні чоловічі й жіночі халатоподібні одягання в Україні, Білорусі та Польщі. Вони огортались поясами, які й отримали назву «кунтушеві». У 1744 році старший син, Міхал Казимир Рибонька, створює килимову та суконну мануфактуру [6].

Там почали виробляти, окрім вовняних поясів, так звані «персієрські». Це екзотичні пояси, виготовлені на манер перських і турецьких (звідси назва). Паси (довгі пояси) довірили виготовляти чоловікам, так як це була достатньо важка фізична робота. Її сама дисципліна у радзивілівських мануфактурах була досить сувора. Люди працювали цілий день, без можливості займатися власними справами. Іноземним майстрам платили у 5 разів більше, ніж місцевим [3, с. 11].

Підприємства такого типу вже як сто років існували на теренах України, зокрема у Станіславо-ві, що нині є Івано-Франківськом. Появлення цієї

технологіє розпочалося від Станіслава Конєцпольського, який, перебувши в османському полоні, привіз із собою тамтешню культуру та майстрів.

Прекрасні кунтушеві пояси могли собі дозволити королі та аристократи. Щорічно Слуцька мануфактура з виробництва шовкових поясів випускала товар на суму до 10 тисяч злотих. І це не дивує, бо паси з золотом і шовком виглядали як справжній витвір мистецтва. Довжина поясу сягала від 2 до 5 метрів. Секрет був у технології плетіння металу: золота, срібна і шовкова нитки спліталися в одну, і з неї робився пояс. У такому творі мистецтва містилося до 200 і більше грамів справжнього золота або срібла, і коштувало воно як 2–3 села. Тож вони були ознакою високого соціального статусу і багатства своїх власників та одягалися для урочистих випадків [1].

Успіх Слуцької мануфактури – багато в чому заслуга видатного турецького майстра Яна Маджарського, який 1758 року приїхав до Слуцька на запрошення Міхала Казимира Радзивілла. Ян Маджарський впровадив своє найсмівливіше і творче нововведення: на основі декору вірменських, турецьких і перських тканин розробив нові орнаменти. Завдяки впізнаванню візерунком «гвоздика», «розсада», «китайська хмарка», «волошка», «букет», «квітучі пні», «вінково-медальйонний» – пояси з Слуцька перетворилися в знамениті «случські пояси» [3, с. 7].

Оскільки поясами займався один майстер, між українськими та білоруськими орнаментами можна прослідкувати спорідненість. Крім того, ще однією великою заслугою Маджарського стало впровадження верстатів по типу перських і турецьких, які на той час неможливо було вивезти з Туреччини. За турецькими законами вивезення оснащення та поширення секретної технології виготовлення поясів каралося стратою [7, с. 135].

І пояси, і гобелени, і мережива – все це вважалося предметом розкоші. Ціни на них були нечувані, навіть не кожному багатому по кишені. Крім того, після трьох поділів Речі Посполитої на територіях, які увійшли до складу Російської імперії, заборонили носити кунтуші, аналогічно зникла потреба і в кунтушевих поясах. У мануфактур були великі проблеми зі збутом готової продукції. Товари залежувалися на складах, борги зростали. До кінця XVIII століття багато фабрик закрилися [6].

Висновки. Таким чином, з'ясовано, що вплив родини Радзивіллів на розвиток ремісничих і промислових центрів Білорусі, Польщі та України XVIII століття колосальний. Довгий час значення цього сімейства недооцінювалось, тому вивчалось фрагментарно та недосконало. Не про всі виробництва залишилась повна інформація. Проте, навіть серед наявних знань можна зробити висновок, що радзивілівські тканинні виробни мають унікальну високу якість й не припиняють дивувати відвідувачів музейних колекцій та виставок своєю вишуканістю.

Як стверджувалося раніше, історія королівських земель нерозривно пов'язана з українською територією. На жаль, питання про діяльність мануфактур на теренах сучасної України залишається недостатньо вивченим. Наші дані свідчать про те, що належить багато зробити, щоб глибше пізнати особливості українських персярень. Тим не менш, нам відомо про певні здобутки нашої країни у цій галузі. Наступні дослідження можуть розглянути зв'язок та спорідненість із білоруськими й польськими виробами доби бароко – романтизму.

Подальші вивчення могли б плідно продовжити розгляд українських кунтушевих поясів та надати більше знання наступним поколінням.

Список літератури:

1. Карпенко А.У. Слуцкія паясы са збору Нацыянальнага музея ў Варшаве. Мінск, 2014.
2. Масляницина И., Богодяж Н. Магнатка-предпринимательница. *Дело*. 2017. С. 3.
3. Наркевич Г. Репортаж из единственного в стране Музея истории мануфактуры. *Млын*. 2019. С. 7–11.
4. Масляницина И., Богодяж Н. Радзивиллы в эпоху интриг и авантюры : у 2 т. / за ред. Ю.Я. Буравкина, О.М. Павлюченко. Минск : Триоль, 2003. Т. 2. 154 с.
5. Хромин Ю. Живая история Беларуси. Минск, 2020. 123 с.
6. Чирита И. Тайна кунтушевого пояса из Житомирского музея. Киев, 2020.
7. Школьна О.В. Великосвітські мануфактури князів Радзивіллів XVIII–XIX століть на теренах Східної Європи. *Тapisярні, килимарні, персярні сницярні й меблярні* / О.В. Школьна. Київ : Ліра-К, 2018. С. 112–135.

References:

1. Karpenko A.V. (2014) Sluckiya payasy sa zboru Nacyanal'naga muzeya u Varshave [Slutsky belts from the collection of the National Museum in Warsaw]. Minsk.
2. Maslyanitsina I., Bogodyazh N. (2017) Magnatka-predprinimatel'nica [Magnate-entrepreneur]. Minsk: Delo, p. 3.
3. Narkevich G. (2019) Reportazh iz edinstvennogo v strane Muzeia istorii manufaktury [Report from the only Museum of the history of manufacture in the country]. Minsk: Mlyn, pp. 7–11.
4. Maslenitsa I., Bogodyazh N. (2003) Radzivilly v epohu intrig i avantyur [Radziwill in the epoch of intrigues and adventures]. Minsk: Triol, p. 154.
5. Khromin Y. (2020) Zhivaya istoriya Belarusi [The living history of Belarus]. Minsk, p. 123.
6. Chiritsa I. (2020) Tajna kuntusheвого poyasa iz Zhitomirskogo muzeya [The secret of the kuntusha belt from the Zhytomyr Museum]. Kiev.
7. Shkolnaya O. V. (2018) Tapisyarni, klymarni, persiyarni snyczarni j mebyarni [Tapisarni, kilimarni, persiyarni snitsarni and mebyarni]. *Velykosvitski manufaktury knyaziv Radziviliv XVIII–XIX stolit na terenax Sxidnoyi Yevropy* [High-Society manufactories of the Radziwill princes of the XVIII–XIX centuries on the territory of Eastern Europe]. Kyiv: Lira-K, pp. 112–135.